

Nagy Zsolt¹**A szokások jogszociológiája: William Graham Sumner²***Absztrakt*

Jelen tanulmányban megpróbáltuk bemutatni a társadalmi fejlődés lineáris voltára vonatkozó darwinista szemlélet jogszociológiai háttérét (szociál-darwinizmus); mindezzel párhuzamosan a jog és a társadalom változásainak elméleti párhuzamát. Mindnek előtt egy kis áttekintést kellett prezentálni *Herbert Spencer* munkái alapján, mivel *William Graham Sumner* szokásjogi áttekintéséhez nélkülözhetetlen *Spencer* teoretizmusa; aki a társadalom változását a militokráciából az ipari társadalom felé tartó lineáris fejlődését tarotta szem előtt. *William Graham Sumner – Spencer* intellektuális alapjait felhasználva – nem egyszerű fejlődélméletet prezentált, hanem sokkal inkább egy szinte kimeríthetetlen gyűjteményét a különféle népszokásoknak. Ám ezeket nemcsak egyszerű szokások bemutatásaként prezentálta, hanem *Spencer*hez hasonlóan egyfajta változások trendjeként is definiálta. Továbbá számtalan példa során megmutatta a pozitív jog hatását, érvényesülését, a szokások és a jog harmóniáját, illetve diszharmóniáját, és azok különféle (megmagyarázható, magyarázhatatlan) variációját társadalmunkban. S ezzel, szinte úttörőként, hozzájárult az ember viselkedési formájának egyéni, társadalmi és szokásyszerű összetettségének bemutatásához, és részben magyarázatához.

Kulcsszavak: társadalomfejlődés, szociáldarwinizmus, szokásjog, népszokások, társadalmi változás, pozitív jog

Abstract

In this essay we have attempted the theoretical notions of social evolution (so-called social-darwinism) put into sociohistorical context the law's development and parallel to it the social progression. First of all, in this research we have to involved *Herbert Spencer* theories about the social and economic changing who has presented the unavoidable changing in society between to the militant and homogeny society into the industrial and heterogenic society. That is most important because he was as an intellectual mentor of *William Graham Sumner's* theoretical approaches. Because of above mentioned and – especially the evolution of societies and their rules – we have tried to focus to *Sumner's* statement concerning the relationships between the folkways, rights, duties, customary law, and connection with the positive law. The folkways (like language, habitual behaviours) are necessary for welfare of society but these rules will be presented in written form and our society is thinking about it like an unchangeable norm, but there are about just ways of norms. As a consequence of it the first goal of sociology of law: describe the customs, explain them and try to present a harmony of the mentioned spheres of human behaviours.

Keywords: social evolution, social-darwinism, customary law, folkways, social changing, positive law.

¹ Egyetemi docens. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

² DOI szám: 10.59558/jesz.2024.4.73

Ha Európában a társadalmi és ehhez köthető kulturális kérdések – legalábbis tudományos szinten – felmerülnek, szinte elkerülhetetlen annak valamiféle görög-római kultúrára való (legalább szemantikai) kezdetekre történő utalása. A *societas*, *civilisatio*, *cultura* a XVIII. században vált egyfajta szinonimává, bár talán soha nem vált igazán azzá; sőt, ha az eredeteit tekintjük meglehetősen jelentésbeli különbségeket is találhatunk, melyek nemcsak tartalmában, de az ahhoz kapcsolódó kronológiában is diszkreditálhatók. A *societas* elsősorban a feudális társadalmakhoz köthető fogalom volt, mely a különféle „kasztok” elkülönülését és együvé tartozást volt hivatott nevesíteni. Vagyis a középkori – földbirtokhoz vagy szakmákhoz köthető, nemesi, céhes - rendszerben az önkéntes, vagy rendbeli hovatarozástól függő társulásokat jelölték ezzel a kifejezéssel. Ez még elsősorban a mechanikus szolidaritás alapján szerveződő közösségeket jelentette, de a polgári forradalmak nagyban hozzájárultak a szavak jelentés tartalmának megváltozásához. Az állam és a társadalom fogalmi megkülönböztetésén túl a „társaság” főképpen a gyarmatosítás után kapta meg a *civilizáció* fogalmát, ami elsődlegesen egy megkülönböztetést szolgált az ún. „vadaktól”, akik civilizálatlanok, vagyis még mindig – legalábbis, ha jó szándékkal gondoltak rájuk – a természeti állapotban vannak.³ A *cultura* pedig már egy egyéniesítettebb formája a civilizációnak, egyéni, eszmei képzeteket hordoz magában, s így a civilizáció, mint szociális fogalomnak az individualizált formáját ölti.

Vagyis a társadalmi struktúra egyfajta filozófiai, etikai nézetek alapjául szolgálva, immáron eszmei háttérrel kapott. Ezt az eszmeiséget, álljon az a felvilágosodás, a reneszánsz, vagy bármilyen intellektuális irányzat talaján, egy kissé távolabbról (nem résztvevő megfigyelő pozíciójából) fel lehet térképezni és meg lehet határozni annak a társadalmi valósághoz való konnektívóját, korrelációját. A fent említett fogalmak természetesen nemcsak eszmékben testesülnek meg, hanem normákban, szokásokban, s végül akár írott szabályokban is. A társadalmi valóság változásának és a normák változtathatatlanságának (merevségének) problematikája, illetve a kettő közti feszültség pedig már a XVIII.-XIX. században is nyilvánvalóvá vált. Ennek elsődleges okaként aposztrofálható, hogy a középkori *societas* egységét és annak eszméjét az individuum jelentősége árnyalni kezdte. Ez az intellektuális felismerés persze egyértelműen köthető volt a modernebb polgári társadalmak kialakulásához, annak „újkeletű” szabályaihoz, illetve a feudális viszonyok és a hozzá kapcsolódó normák közti diszkrepanciához. Immáron a sok esetben látens ellentétek felszínre kerültek, többször erőszakos változásokat (forradalmakat, felkeléseket, etc.) indukálva. Az intellektuális megkülönböztetés normatív distinkciót is tükröz, ennek felismerése pedig immáron meglehetősen egyszerűnek mutatkozott, ám leírása és magyarázata már sokkal komplikáltabbnak bizonyult. Így ez az újszerű tudományos vállalkozás szükségképpen egy meglehetősen ódivatú, de mégis a kérdésfeltevés módszerei miatt az újdonságokat befogadni képes tudományterülethez, a filozófia terepéhez került.⁴ S ez a jog esetében sem volt másképp, hiszen a korábbi egyetlen teológiai világkép, az azzal összefüggő egyetlen normatív szabályozás változóban volt, amivel a jogtudomány nehezen tudott megbirkózni. Ugyanakkor immáron – épp a társadalmi feszültségek miatt – szükséges volt az elméleti feltérképezés

³ Általánosságban lásd: Hobbes, Thomas: Leviathán. Kossuth Kiadó, Budapest, 2014.; A természeti állapot elemzésére különösen lásd: Nagy Levente: Thomas Hobbes és a természeti állapot dilemmái I. A totális háború axiomatikusa. In METSZETEK Vol. 9. (2020) https://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_202003_01.pdf. (2024. február. 8.)

⁴ Nem lehetett egyértelműen a hagyományokra, vagy erkölcsi, szabályokra visszautalni, mert egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a normák relatívak, társadalmaként is és kronológiai szempontból is változnak, továbbá a meglévő normáknak is meghatározott térhez is időszakhoz kötött funkciói vannak. Erre példának lásd: Nagy Zsolt – Tóth Judit: Jogász etika és felelősség. Pólay Elemér Könyvtára. Szeged, 2017, 5-6. o.

mellett a tapasztalati ismereteket is igénybe venni. Ez azonban a jog területén nem vezetett parttalan eklektikussághoz, mivel ezt az intellektuális stabilitást a jog dogmatikus jellege, a tapasztalati megismerés pozitív volta, és a filozófiai hagyományok módszertana biztosította.

Azonban a fent említett fogalmak (mint *societas*, *civilisatio*, *cultura*) vertikálisan vagy horizontálisan, de a különféle társadalmak, vagy társadalmi mezők közötti megkülönböztetésre utaltak, annak nyelvi leképeződései voltak. Holott ezek a fogalmak, szélesebb értelemben, nemcsak egy társadalom magaskultúráját mutatják, vagy az adott társadalomhoz köthető szokások alapján, mint abszolútumtól eltérő viselkedési mintákat jelenthetik. Más viselkedési rendszerek is léteznek, s lehetnek az adott környezettel összhangban éppoly hatékonyak, morálisan egyenértékűek, mint az úgynevezett kulturális abszolútum. Egyszerűbben kifejezve, sok társadalomnak, egymástól távol, de akár közel élő népeknek is megvannak a saját szokásai, melyek meglepően – akár meg lehet magyarázni, akár nem - eltérőek lehetnek, de a diverzitás mindenképpen élő jelenség; másképpen: vannak különbségek, de a kulturális jelenségek nem *különbek!* Márpedig – s szempontunkból ennek van igazi jelentősége - sok esetben ezeknek a viselkedési formuláknak lehet jogi relevanciája is.

Az előbbieket miatt érdemes azokat az elsősorban szociológiai/szociográfiai vállalkozásokat áttekinteni, melyek a jogszociológia előfutárjainak tekinthetőek. Ezek a vállalkozások azért is lényegesek, mert egyrészt innovációt sikerült a korábbi dogmatikus és konstansnak mondható jogi gondolkodásba vinnie, másrészt kísérletek voltak olyan elméleti keretek kibontására, amelyek alkalmasak voltak akár teoretikus, akár empirikus, illetve a jogon kívüli tudományterületek bevonásával történő vizsgálatok további folytatásához. Következésképpen óhatatlannak tűnt, hogy szélesebb körben vizsgálódjanak a társadalmi viselkedési minták területén, melyekből eshetőlegesen lehet közös normatív viszonyokat, funkcionális ekvivalenciákat dedukálni. Ez magával hozta a különböző konkrét szokások vizsgálatát (legyenek ezek a vizsgálódó szempontjából jogi vagy nem jogi jellegűek; hiszen ezek többnyire az adott társadalmakban általában összefüggésben vannak). Így – akár a modern jogszociológia szempontjából is - érdemesnek mutatkozott az antropológiai szempontokat is figyelembe vevő a jog és a társadalom kapcsolatát hangsúlyozó a jog és a társadalom párhuzamos fejlődését szem előtt tartó, a szokások, moralitás és jog kapcsolatának párhuzamát megjelenítő *William Graham Sumner* áttekinteni. De *Sumner* teljesebb megérése előtt elkerülhetetlen egy rövid bepillantás a szociáldarwinizmus „társadalomképébe”, illetve annak jogi relevanciájának felvillantása mindenképp szükségesnek mutatkozik.

I. Néhány gondolat Sumner szellemi mentoráról: Herbert Spencer

William Graham Sumner szokásokkal kapcsolatos terjedelmes munkájának teljesebb megértéséhez mindnek előtt érdemes egy rövid áttekintést nyújtani „intellektuális mentoráról, *Herbert Spencerről*. Ennek fontossága elsősorban abban rejlik, hogy *Spencer* – noha egy kissé filozofikusabb – munkái, illetve azok szellemi bázisául szolgáló (lényegében szinte lineáris) fejlődésmélete meghatározó volt *Sumner* számára is. *Herbert Spencer* szociális evolúciójára vonatkozó teóriája a jogszociológia diszciplínáját egy meglehetősen éleslátású elméleti keretekkel látta el. *Herbert Spencer* (1820-1903) tulajdonképpen soha nem részesült formális felsőoktatásban; így általában a középkori, újkori teoretikusokkal szemben még egyetemi diplomát sem tudhatott magáénak; így a komolyabb akadémiai karrier számára eleve kizárt volt. Mindent összevetve talán idegenkedett a kor szellemiségétől, mégis - látszólagosan

intellektuális táplálék nélkül - a viktoriánus Anglia szellemi köreinek egyik leginkább prominens személyiségé vált.⁵

Spencer írásai – feltehetően a diszciplináris oktatás hiánya miatt is - széles körben öleltek fel különféle tudományterületeket, noha ezek meglehetősen szelektívnek bizonyultak, illetve sokkal inkább a kutatások előre megtervezett eredményei szerint kerültek előtérbe; ugyanakkor a korabeli legmodernebb pszichológiai, filozófiai, történelmi kutatásokból táplálkozott, ami megmutatja, hogy korának egyik legműveltebb személyiségéről beszélhetünk. S noha ellentétes véleményekkel is találkozhatunk, az kétségtelen, hogy nézetei több tudományterületen komoly befolyással bírtak.⁶ Például politikai filozófiája, ami a *laissez-faire* elgondolásán alapult, explikálta az állam be nem avatkozásának doktrínáját, ami feltehetően *Adam Smith* közgazdasági elvein alapult. De nézetei nemcsak a gazdaságtanból táplálkoztak, *Thomas Malthus* demográfiai elméletei, aki szerint – csak vulgárisan megjelenítve – a populáció növekedése fogja a társadalomra a legkomolyabb befolyást, „nyomást” gyakorolni. Ezzel párhuzamosan megjelennek nála *Karl Ernest von Baer* társadalomfejlődési elképzelései, miszerint a homogenitás az idő multával egyre komplexebb heterogenitást mutat, ami önmaga egy evolúciós mechanizmusnak tekinthető. Persze nem elfelejthető *Charles Darwin* természetes szelekciójáról, versenyről, adaptív mutációról alkotott nézetei, melyek „hídként funkcionáltak” a biológiai, etológia és az emberi társadalmi tényezők között. S végső soron az általa alkotott társadalmi teória nevezhető szociál-darwinizmusnak, ami a *laissez-faire* alapján szemléli a szociális konfliktusokat: az erősebb több javakat képes megszerezni, a gyengébbek pedig egyre erőtlenebbek lesznek, majd végül – nehogy ez a társadalom bármely tagjának lelki problémát okozzon! – szükségszerűen eltűnnek. Mellesleg egyértelműnek látszik, hogy a darwinizmus, korának gazdasági-társadalmi felfogását vetítette az élővilágra, mellyel igazolta a szociális rendszert (hiszen a teória szerint a verseny a biológia minden szintjén hasonlóan történik) majd ez ismét megerősítést nyert, miszerint, ha az élővilág minden szegmense a versenyre épül, természetes, hogy az emberi közösséget is ez mozgatja. Tudásszociológiai aspektusból mi ez, ha nem egy *ciculus viciousus*!

Spencer szociológiaelmélete két tényezőn alapult: a társadalmi evolúció, illetve a *militáns és ipari társadalmak* közötti különbség. Azonban ezt a két kérdést is érdemes egy kissé behatóbban áttekinteni. A geológia, a biológia, a pszichológia alapvetően kvalitatív módszereket használ, s amint kvantitatív adatokkal találják szembe magukat inkompetensek azok definiálására és használatára. Ezt csupán jelenleg egyetlen tudomány tudja értelmezni, értékelni és használni: ez a szociológia. Az egyedi esetek általánosítása és az általánosságok egyedivé formálása a társadalomtudományok kezében van; ez a társadalomtudomány alapvető természete.⁷ Arról nem is beszélve, hogy a felfedett számszakilag leírható trendek alapján – a természettudományokhoz hasonlóan - képesek lehetünk jövőbeni társadalmi eseményeket előrevetíteni, ez (a fizikához hasonlóan) maga a társadalom természetének tudománya.⁸ Egyébként ez utóbbi gondolat már *August Comte*-nál realizálódott, hiszen a társadalom fizikája nem jelent mást, mint a társadalmi trendek törvényszerűségeinek leírását; s ez jelenti a

⁵ Coser, Lewis A.: *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*. Second Edition. Harcourt Brace Jovanovich. New York, 1979, 89. o.

⁶ Az ezzel ellentétes vélemények egyik eklatáns példáját szolgáltatja Lewis Coser, aki kijelentette, hogy „ha kritikai szemlélettel kellene *Spencer* munkáit nézni, akkor egyértelműen kimondható, hogy egy meglehetősen felületes, felszínes filozófussal van dolgunk”. Coser: i.m. 89. o.

⁷ *Spencer, Herbert: The Study of Sociology*. Fourteenth Edition. Kegan Paul, Trench and Co. 1. Paternoster Square, London, 1888. p. 44-46.; részletesebben pedig lásd: 36-47. o.

⁸ „(...) there is a natural sequence among social actions, and that as the sequence in natural results may be foreseen.” Uo. 45. o.

szociológiai pozitivizmus lényegét.⁹ Bár *Spencer* annyi különbségtételt megtesz, hogy a fizikai világ összefüggései formálisan törvényszerűek, ám a társadalmi világ jelenségeinek kapcsolatai inkább csak valószínűsíthetőek.¹⁰ A *társadalmi evolúció* már *Spencer* korai írásaiban is megjelent és végső soron munkásságának egészét áthatotta, már-már meghatározó, bizonyításra nem is szoruló premisszaként jelent meg: „egyfajta kísérő jelensége a társadalmi egységek mozgásának, melyek a teljes inkoherenciától (szétszóródás) egyre inkább valamiféle rendeződés felé mutatnak; egy határozatlan, inkoherens homogenitásból a koherens heterogenitás irányába rendeződnek, majd ezzel párhuzamosan az említett rendeződés rögzül, statikussá válhat”.¹¹

Azzal, hogy a társadalom - ahogy *Malthus* is megjósolta - folyamatos növekedést mutat mind a teljes populáció, mind pedig népsűrűség tekintetében, ez egyértelmű pozitív korrelációt mutat a szervezetrendszerrel; illetve annak komplexitásával, s az eredmény pedig a növekvő differenciáció. Ami röviden összefoglalva egyszerűen az intézményes keretek heterogenitását és szervezeti komplexitását jelenti mind egymás között, mint az adott intézményen belül, s ez különösen a politikai szervezetrendszerre igaz.¹² Ezután a társadalom bonyolultabb szerkezetet alakít ki, ahol „a vezetőknek is lesznek vezetőik” és így tovább. (Ez végső soron – történeti szempontból – egy olyan hierarchikus rendszerhez vezet, ahol az uralkodók közti különbség éppúgy megvalósul, mint az országos normák és a helyi szokások, vagy a magasabb rangú, illetve az alacsonyabb rangú előjárók megkülönböztetése, és így tovább.)¹³ S az adott társadalom és vele együtt annak politikai szisztémája differenciációjának szintje szerint klasszifikálható *militaristának* vagy *indusztriálisnak*.

Ami a *militarista*, illetve az *ipari társadalmakat* illeti, *Spencer militáns* rendnek nevezte például az ősi Egyiptomot, vagy az Inka Birodalmat, melyeket más társadalmakkal való szinte állandó fegyveres konfliktus jellemezett. S pont azért, hogy minél hatékonyabb legyen a hadviselés stratégiája, illetve paralel, hogy saját egzisztenciájukat is biztosítsák, egy centralizált, kevésbé differenciált kormányzati rendszert hoztak létre. Ennek eredménye egy a katonai, vallási, illetve a politikai szféra összes területe feletti teljes ellenőrzés; vagyis az uralkodó volt egyszemélyben a katonai főparancsnok, a politikai hatalom birtokosa és egyúttal a főpap is.

Ezzel ellentétben az *indusztriális társadalmak*, mely korának államaira volt jellemző, már a fejlődés egy magasabb fokára jutottak. Sokkal kevésbé tartották a konfliktusok megoldásának a háborút, ehelyett a gazdasági javak megtermelésének és elosztásának primátusa érvényesült. Ugyan háborúk továbbra is léteznek, de a háború is az eszközök előállításának versenyévé vált, vagyis a *győztes nem a stratégia, hanem az ipar*. A nyílt, erőszakos konfliktusokat így átvette a gazdasági és kereskedelmi verseny. Ezzel együtt az állami szervezetben – a vagyoni-

⁹ Vö.: Zsigmond László: Auguste Comte. A XIX. század politikai gondolkodásának történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

¹⁰ Spencer, Herbert: Einleitung in das Studium der Soziologie. Erster Theil. Autorisierte Ausgabe. F. A. Brockhaus. Leipzig, 1875. Spencer a Föld és a Nap távolságának, illetve az évszakok változásának összefüggéseivel, a bolygók egymásra ható erejének ok-okozati relációjával példálózik, s hangsúlyozza, hogy a társadalmi entitások és a köztük lévő erőviszonyok sokkal komplexebbek, minthogy egy egyszerű képlettel leírhatóak lennének. Uo. 15. o.

¹¹ Spencer, Herbert: First Principles. Clarke, Given and Hooper. New York, 1880, 343. o. S ez nemcsak a társadalomra vonatkozik, hanem minden fizikai, kémiai jelenségre is, melyek szintén egyfajta evolúción mennek keresztül.

¹² Spencer, Herbert: Essays: Scientific, Political, and Substantive. D. Appleton and Company. New York, 1899, 10. p. (Miszertint minél komplexebb egy társadalom, annál differenciáltabb a politikai intézményrendszer.)

¹³ Spencer, Herbert: The Principles of Sociology. D. Appleton and Company. New York, 1898. Vol. I., 471-473.o.

kereskedelmi viszonyokhoz hasonlóan - is egy megosztott hatalmi rendszer kerül előtérbe, ami minőségileg mást, ám a társadalom tagjai számára racionálisabb normákat is produkál.¹⁴

Felmerülhet a kérdés, hogy *Spencer* társadalomfelfogásának és így mondhatni szociológiájának mi köze a joghoz. Ehhez magának *Spencernek* is volt hozzáfűzni valója. *Spencer* 1898-as, már említett, *A szociológia alapjai (The Principles of Sociology)* című munkája szerint a jognak öt evolúciós fázison kell keresztülmennie, melyek egyúttal annak eredetére, genealógiájára is rámutatnak. Az *individuális érdekek közti konszenzus* jelentené az első evolúciós lépést, ami nem más, mint az adott közösség uralkodó szemléletének, ideáinak a megjelenítése, lényegét tekintve deklarálása. Mivel a premodern társadalmak többnyire nem rendelkeztek fejlett kormányzati autoritással, így az állami apparátus intézményei, illetve annak kényszerszervezetei sem igazán jöttek létre, a (többnyire morálisan) elítélendő „bűncselekmények” informális, a privát bosszú alapján működő következményekkel jártak.¹⁵ A jogsértés a magánfelek közötti – a jogtalanságot helyreállító, megbosszulandó stb. – kérdésnek számított. Ezért ezekben a társadalmakban egyfajta „jog nélküli jog” létezett, mely az individuumok közti megegyezésen, mintegy konvencionális etikai realizmus, alapult.¹⁶ A jogi jellegű viszonyrendszer, nem mellesleg, a *reciprocitás elve* alapján működött, ugyanis a tálíó elve (nem egy esztelen, de még csak nem is arányos bosszút!) hanem a jogtalanság helyreállítását szolgálta, mintegy *in integrum restitutio*, mivel, ha az elkövetett cselekményt nem lehetett jóvá tenni, az elszervedett veszteség volt a kompenzáció. Így a jog fejlődésének első fázisa a személyes vonatkozások kialakulása: „a perszonális és interszjektív ekvilibrium fenntartása”, vagyis a helytelen cselekmények hasonló mértékű – akár pusztítás általi - kiegyenlítése.¹⁷ A *szokások „öröksei”* vagy az örökösök szokásai, mint az evolúciós ranglétrán a fejlődés második lépcsőfoka elsősorban a közösségi – szociológiai értelemben vett – kultúrát, ideákat, moralitást jelenti, ami még mindig mentes volt mindenféle politikai organizációtól és szinte változatlan formában ragaszkodnak a társadalmi normákhoz, melyeket immáron szokásoknak neveznek.¹⁸ Egyébként a formalitás végig kíséri az egész társadalmi folyamatot, bár a formalitás szigorú normái időben fokozatos változáson mentek/mennek keresztül.¹⁹ Harmadik fázisként fogalmazta meg, a *holtak hatalmaként* aposztrofált *jogfejlődési*

¹⁴ A hatalom alá-fölrendeltsége kapcsán *Spencer* részletesen elemzi az egyházi és az állami uralmi forma azonosságait és különbségeit. Lásd: *Spencer, Herbert: Die Prinzipien der Soziologie. Autorisierte deutsche Ausgabe. E. Schwarzerbart'sche Verlagshandlung. (E. Koch.) Stuttgart, 1891.*

¹⁵ Ennek napjainkban is élő rendszerére világít rá az albán szokásjog, azon belül is a vérbosszú rendszere, mely nem egyszerű megtorlás, hanem az egész társadalmat, beleértve a konfliktusban nem is érintetteket, átható tradicionális mechanizmus. Részleteiben lásd: *Heka László: Vallási és politikai konfliktusok a délszláv térségben: kanun i Lekë Dukagjinit, az albán szokásjog. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, Szeged, 2005.*

¹⁶ Történeti szempontból - ilyenek voltak tekinthetőek például az észak amerikai indián törzsek, mint mondjuk a Csipevauk, vagy a Cheyenek. Például *Karl Llewellyn és Adamson Hoebel* tapasztalta, hogy a Cheyenek között a nők szüzessége mekkora értéket képviselt, s a szexuális erőszak (erőszakos közösülés) szükségképpen személyes bosszút váltott ki. *Llewellyn, Karl N. and Hoebel, Adamson: The Cheyenne Way: Conflict and Case Law in Primitive Jurisprudence. University of Oklahoma Press, Oklahoma, USA, 1978, 177. o. A Cheyenne indiánok jogszokásáról bővebben lásd uo. 3-67. o.*

¹⁷ *Spencer* 1898, Vol. II., 528. o.

¹⁸ Ebben az esetben egy érdekes kérdés is felmerül: a szokás meghatározza a közösség tagjainak magatartását, azonban valójában ez csak akkor lesz nyilvánvaló, ha valamiféle konfliktus keletkezik, s ebben az esetben szükséges lehet a szokás megjelenítése. Ám ennek a konfliktusnak – az adott közösségre nézve - nemcsak negatív hatásai vannak, hanem sok esetben magukban hordozzák a változás (fizikai, kronológiai stb.) lehetőségét, továbbá próbára teszik magát a szabályt, illetve annak manifeszt, vagy látens funkcióját is.

¹⁹ Arról nem is beszélve, hogy az indiánok jogszolgáltatása már, a szakrális formák betartásán túl, inkább egy párbeszédhez és a különféle érvek összeütköztetéséhez volt hasonlatos, ahol az elismert személyek is „jogi”

fázis; nevezetesen egyes „köztünk már nem élő” személyeknek normatív diktátumai, melyek folytonosan figyelmeztetnek a meglévő (régi-jó) szokásokra. S ezek formálisan is megjelennek, mint ceremóniák, imák, látomások, s a személyekben pedig, mint papok, orákulumok stb.²⁰ Ahogy ezt, a fő jogelvek megsértésével kapcsolatban, *Spencer* maga is megfogalmazta: „A jogsértés megbüntető, de nem az elkövetett cselekmény bűnössége miatt, hanem egyszerűen a normasértés miatt.”²¹ *Az élő autoritás hatalma*, mint a jog fejlődéstörténetében a *negyedik* lépés a társadalom mind mennyiségében, mind komplexitásában megtörtént minőségi változása, amivel együtt jár a politikai hatalom elkülönült szféraként történő értelmezése. Ebben az időintervallumban a deviáns (megszokottól eltérő) viselkedés már nem az isteni törvények megsértésének, hanem ezzel összhangban, a szuverén által elrendelt részletesebb szabályok által meghatározott normasértésnek volt tekinthető. Az új szabályokat már a világi-politikai rendszer hozta meg, még akkor is, ha valójában eredetileg szakrális eredetűek voltak. *Az ötödikként meghatározott egyéni érdekek rekonstrukciója* napjaink jogára jellemző forma, mely az utolsó (eddig ismert) stádiumot foglalja magába. Ebben a jogfejlődési szakaszban a világi jog is megosztottá vált. Korábban azok a szabályok domináltak, melyek közvetlenül az uralkodó hatalmából voltak eredeztethetőek. Ezek a normák elsősorban a militokratikus társadalmakra jellemzően a közösség létét, illetve a vezető abszolút autoritásának fenntartását szolgálta. Az engedelmeskedés kötelező volt, a hatalmi viszonyok vertikálisak voltak, s a közösség minden tagját érintették. Mindenesetre ezek a szabályok fokozatosan háttérbe szorultak és átadták helyüket az industrializált társadalom szemléletének megfelelő normáknak. Azoknak a szabályoknak, melyeket az ipari társadalomban az egyéni érdekek konszenzusa hozott létre, elsősorban, *már egyáltalán nem az autoritást* – hanem elsősorban az osztársadalmi jólét biztosítását szolgálják, az engedelmesség pedig önkéntes kooperáción alapul pontosabban a közösség akarataiban kereshetők. Ezért minden jog és kötelesség, függetlenül a társadalmi pozíciótól, státusztól, a törvény előtt egyenlően kezelendők. Tehát – akár összefoglalásaként is - *Spencer* szerint a „modern időkben” *a társadalmi konszenzus képezi a jog érvényességét, nem pedig a szabályalkotó akarata*; s így talán a polgári társadalom, mint szociológiai fogalom és a kötelmi jog, mint jogági intézmény feltétlen korrelációját vizionálta.

II. 1. Társadalmi evolúció és társadalmi rétegződések

William Graham Sumner egy kissé *Carl Friedrich von Savigny*hez hasonlatosan a jogot a közösség moráljában, illetve a „népszellemben” vélte megtalálni; így végső soron egy szintre emelte a pozitív jogot, a szokásjogot és az alanyi jogosultságokat, illetve az ezek közti viszonyt. Ez nem azt jelentette, hogy mint *Savigny*, a jogot a kultúra egyik szegmensként, annak lassú változásának folyamataként értelmezte, inkább meghatározott társadalmi rétegekhez kapcsolt értékek és normák megnyilvánulásaként, illetve annak társadalmi okaiban vélte megtalálni. Vagyis *Sumner* nemcsak általában a társadalom egészét *en masse* nézte, hanem szegmentálta és a különféle rétegekhez kapcsolt értékek és azok változásainak fényében

---

véleményt nyilvánítottak. Ez már viszonylag közel állt a római *jurisconsultus* intézményéhez. Persze végső soron a törzsfőnök mondta ki az ítéletet. Lásd: Llewellyn – Hoebel 1978, 310-314. o.

²⁰ Ezt a jelenséget *Roscoe Pound* meglehetősen radikálisabb kijelentése is megjeleníti, amikor a jog antikvitását hangsúlyozva kimondta, hogy jogunk (s nem csupán jogszabályaink!) nem más, mint „a holtaknak a lehető legerőszebb hatalomgyakorlása az élők fölött”. *Pound, Roscoe: The Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice. In 20. Journal of the American Judicature Society, 178, 1906, 1937, 180. o.*

²¹ *Spencer 1898, Vol. II.: 536. o.*

világította meg a jogfejlődést.²² Emellett elméletének gyökereire koncentrálna a társadalmi változások egyértelműen a verseny és a természetes (társadalmi?) kiválasztódás indukálta folyamatoknak tekinthetőek. Másképp és rövidebben megfogalmazva: *Sumner* a jog keletkezését, fejlődését, meghatározását forgatta a szociáldarwinizmus elméleti magja körül.

William Graham Sumner (1840-1910) 1859-ben nyert felvételt a Yale Egyetemre, majd diplomájának kézhezvétele után Európában a Genfi, Göttingeni és Oxfordi egyetemeken folytatta tanulmányait. 1866-ban visszatért a Yale Egyetemre, mint oktató, és hat évvel később a Politikai és Társadalmi Tudományok Tanszékének vezetője lett; s 1909-es nyugdíjazásáig ott folytatta tudományos és oktatói tevékenységét. Ami a legnagyobb érdekesség, hogy szerte az Egyesült Államokban Ő vezette be az első szociológia kurzust, ami akkoriban elsősorban *Herbert Spencer* szociológiai tanulmányaira támaszkodott, s e gondolatmenet alapján írta meg meglehetősen híres könyvét a Népi hagyományokról, Népszokásokról (*Folkways*) és e munkának hatására az Amerikai Szociológiai Társaság alelnökévé választották.²³ Azt azonban ki lehet, sőt ki kell mondani, hogy *Spencer* kormányzati beavatkozás-ellenességén túl már dogmatikai szintre emelte a darwinista szemlélet emberi-társadalmi relevanciáját, mint: felelősség, a legkomolyabb individualizmus, magántulajdon, szerződési szabadság, társadalmi fejlődés, a létért való küzdelem, „a rivalizálás, a kibékíthetetlen ellentétek és a kölcsönös engedmények, melyekben az egyéneknek része van, s melyeknek célja saját létük fenntartása”.²⁴

Sumner mindenek felett elméleti szinten egy olyan életvilágot prezentált, ami a társadalmi és gazdasági versenyt paradigmaticussá téve valójában a középosztály szemléletét prezentálta, explikálta, mi több „reklámozta”. Ugyan a középosztály relevanciájának kérdése elsősorban a társadalmi változásoknál jelent meg; azonban hipotézisét később a szociológia több kérdésben is bizonyította. Arról nem is beszélve, hogy maga az osztályok és rétegek felvillantása, és azok valamiféle meghatározása mérföldkő jellegűnek tekinthető nemcsak a szociológiában, jogszociológiában, de a társadalomfilozófiában is.²⁵ Mégis igazán itt érhető tetten *Spencer* hatása, mind a társadalmi változásokat, mind a jogfejlődést illetően: létezik egyfajta linearitás, miszerint a primitív társadalmakból eljuthatunk a modern társadalmakig. Természetesen ez időben, korszakonként, régióként, társadalmanként nagyfokú változatosságot mutathat, de az irány egyértelműnek mondható. A fejlődés aktuális állapotának lakmuspapírja pedig a középosztály szemlélete, illetve annak változásai. A középosztály moralitása egyértelműen követi elsősorban a felsőbb osztályokét, de közöttük válik leginkább

²² Egyébként ez még a marxista gondolkodáshoz is hasonlatos lenne, hiszen a jogot a marxizmus a felépítmény részének tekinti, és annak minőségét az alap, ami nem más, mint a társadalom határozza meg, azonban az alap esetében a gazdaság kiemelkedő szerepet játszik, továbbá a különféle osztályok között a domináns réteg fogja a jogot elnyomó eszközként használni. A jog szempontjából Savigny a társadalom különféle rétegződését figyelmen kívül hagyta, *Sumner* inkább bizonyos rétegeknek kiemelkedő jelentőséget tulajdonított, a marxizmus viszont a jogot az osztályok közti elnyomás produktumaként értelmezte. Bővebben lásd: Nagy Zsolt: Társadalomkritika a jogszociológia oldaláról. (A jogszociológia marxista megközelítése). In Comparative Law Working Papers, Vol. 5, No. 4, 2021.

²³ Harry Elmer Barnes szociológus *Sumner* halálát követően a következőképpen fogalmazott: „*Sumner* az egyik legnagyobb amerikai tudós volt, akinek neve gyakorlatilag összefonódott a lassieze-faire doktrínával, s végső soron talán elválaszthatatlanná váltak, mint személy, és mint szellemiség”. Barnes, Harry Elmer: Two Representative Contributions of Sociology to Political Theory: The Doctrines of William Graham Sumner and Lester Frank Ward. 3. o. In American Journal of Sociology. 1919, 3-23. o.

²⁴ *Sumner*, William Graham: *Folkways: A study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*. Ginn and Company. Boston, 1940. p. 16.

²⁵ *Sumner*, William Graham: *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1978, 73-84. o.

nyilvánvalóvá. (Vagyis a középosztály aktivitása és attitűdje megmutatja az egész társadalom jelenét és változásának vektorát.)²⁶ Viszont a néprétegek kialakulása/kialakítása, meglátása szerint valamiféle társadalmi szelekció alapján történik/történt, aminek elsődleges forrása a meritum, ami megjelenhet tehetségben, munkában, erőben, örökségben stb., illetve ezek különféle tradíciókkal átítatott formájában; ezek társadalmanként is variábilisak. Ilyen lehet például a *viselkedési normák* révén történő szelekció, amikor az egyént már elve eszményített viselkedési modellekkel látják el és „ha aláveti magát e normáknak és belegyezését adja, befogadják és nagy társadalmi sikereket érhet el. Ha viszont ellenáll és eltérő véleményt nyilvánít, kitzásítják és talán még el is tapossák”.²⁷ De ilyen lehet a megkülönböztetés révén történő szelekció is, mikor valakit/valakiket vélt vagy valós, különbnek tarott testi, szellemi jellemzőjük miatt alá- vagy fölérendeltnek tekintenek. (Ez nem feltétlenül jelent „emberfeletti” erőt vagy hatalmat, éppúgy lehet modern értelemben vett fiziológiai gyengeség is).²⁸

Elmélete szerint viszont azok a társadalmi rétegek, melyek a közösség hasznát tekintve alkalmatlanoknak tűnnek (mint például a szegények, az özvegyek, az árvák vagy az öregek) nem kívánatosak; mi több természetesnek tartotta a korai törzsi társadalmak szokását, melyek sok esetben az öregekkel valamilyen módon elfogadtatták velük az öngyilkosságot, mivel nem lehettek többé igazán hasznára a közösségnek.²⁹ (Eszert valójában az a tény, hogy a gyermekek szüleiket egyfajta szokásként eltávolították az élők sorából valójában csak a könyörületeség egy formájának volt tekinthető.) A törzsi társadalmakban a gyermekek és a szülők kapcsolata ambivalensnek volt mondható, ugyanis a szülők, hogy mentesüljenek a gyermekekről való gondoskodás terhe alól, mielőbb próbálták őket felnőttként kezelni, ugyanakkor a gyermekek is megpróbáltak mentesülni az idősebb szüleikről való törődés kötelezettsége alól, vagyis a kölcsönös törődés meglehetősen flexibilisnek volt mondható.³⁰ Ez a gyakorlat, *Sumner* látásmódja szerint, megtestesítette a minden időben érvényesülő, mindenki számára biztosított szabadságot, a szabadságot a létezésre, s szabadulást jelentett az olyan körülményektől, amelyek elviselhetetlen tehernek számítottak. Így végső soron a populáció növekedését és a korábban megfelelő társadalompolitikát szolgálták.³¹ Ez egyébként egyáltalán nem jelentett, *Hobbes*-i értelemben vett, pusztán mindenki harcát, mindenki ellen, vagy akár bizonyos társadalmi rétegek, *Marx*-i terminológia szerinti, kontinuos ellentétét, mivel elismerte, sőt hangsúlyozta, hogy a társadalom tagjai, függetlenül osztályhovatartozásuktól, akár az állat- és növényvilághoz hasonlatosan, szolidaritást is mutatnak, illetve gyakorolnak egymás iránt. Persze az egyének közötti verseny, amennyiben a körülmények ehhez adóttak, primátust élvez, ám „tévedés lenne azt feltételezni, hogy a természet másból sem áll, mint kaotikus hadakozásból és versengésből. (...) A versengés és társulás az életszövetség két formája, amely az egész organikus és szuperorganikus élet-tartományban váltakozva jelenik meg”.³² Ezzel párhuzamosan a kölcsönös előnyök birtoklása miatt, az emberek és a csoportok

²⁶ Uo. 73-82. o.

²⁷ A viselkedési kritériumok irodalmi példájának tekinthetőek például a Kalevala, az Edda, vagy a Niebelung ének, de, ugyan még több szakralitással átítatva, az Ószövetség is. Uo. 259-260. o.

²⁸ Ennek szokásként való társadalmi reprezentációja az arisztokrácia léte, átmeneti jellege pedig a divat. Uo. 271-272. o., illetve 273-299. o.

²⁹ Erre példának, különösen az öngyilkossági szocializációról és hagyományokról, lásd: Budai Béla: Az öngyilkosság. Orvosi és társadalomtudományi tanulmányok. Animula Egyesület, Budapest, 1997, 24-25., 102-104., 195-197. o.

³⁰ Sumner: i.m. 1940. 267. o.

³¹ Keller, Albert Galloway – Davie, Maurice R.: *Essays of William Graham Sumner*. Yale University Press, New Haven, 1934, p. 293.

³² Sumner 1978: 43. o.

interakciója az adott közösségek számára előnyös módszerek kiválasztását és meghonosodását szolgálja, melyek idővel szokásokká válnak, s mindezt már lehet népszokásnak, vagy (bár ez önkényes, de jogi relevanciájától függően) szokásjognak nevezni.³³

Talán saját álláspontja is ambivalensnek tekinthető, vagy mégsem? Ugyanis a versenyt, a szolidaritást és a kényszerű megkülönböztetést párhuzamosan látta, szinoptikusan érzékelte, vagyis szerinte egyáltalán nem a pusztá verseny vagy a pusztá szolidaritás, hanem ezek kombinációja és az ebből fakadó előnyök használatán alapuló együttműködés a társadalmi lét alapja. Erre érdemes példának hozni az általa kialakított és a későbbiekben is cizellált „mi-csoport” és „ők-csoport” distinkcióját. A csoportokon belül, elsősorban a cserefolyamatok során – *Sumner* meghatározásában - kialakult egy belső általános csereeszköz, azonban a kívülálló csoportok között is szükség volt/lehetett valamiféle egyenértékesre, s ezek konvencionálisan (megegyezéses ráta szerint) cserélődtek.³⁴ Az árucserén kívül, ez az egyenértékesek közötti cserét is jelentette, vagyis amit manapság *pénzváltásnak* hívnak, s ez közgazdasági jelentőségét nem mellőzve, a csoportszolidaritást is erősítette. Paralel módon definiálta a közösségek közti megkülönböztetést, ugyanakkor a reciprocitást is, egy nagyobb kiterjedésű együttműködést. Ezzel együtt megmutatta a csoportintegrációt, a csoportok közötti integrációt, és a megkülönböztetés mechanizmusaira is bepillantást adott, hiszen ha konstituálunk egy „mi”-t, szükségképpen lesznek egy kirekesztett „ők”. De az „ők”, és „mi” fogalom is relatív, hiszen a társadalmi együttlét alapja a mi-ők viszony és ennek – társadalmi tényként meghatározható - informális-formális leképeződései.³⁵ Ez pedig a szociális státuszukban is megmutatkozik; elég csak a gazdagabbakra, szegényebbekre, vagy az ő viszonyukban meglévő formális és jogi jellegű megkülönböztetékére gondolni. Ennek szokás jellegű megmerevedése, akár territoriális prezentációja, és a moralitáson kívüli fizikai védelem már csak egy lépés a különféle csoportintegráció fizikai megformálása.³⁶

Ehhez konkrétan és közvetlenül kapcsolódik a jogtörténeti szempontból is sokat elemzett vérbosszú kérdése. A vérbosszút, történeti szempontból aposztrofálva, általában a különféle közösségek (család, klán, *oikos*, törzs, törzscsalád stb.) tagjai ellen elkövetett cselekmények megtorlására használták. Azonban ez nem egyszerűen a „vérségi” kötelékből eredt, hanem valójában az animizmus volt a jelenség mozgatórugója; vagyis akik látták a sértett tetemét, azért, hogy elkerüljék a szellemek bosszúját, meg kellett torolni az áldozat elleni cselekményt. Ez azt jelentette, hogy aki közvetlenül látta az áldozatot, az mentesül a szellemek bosszúja alól, ha önmaga „szolgáltat igazságot” az elhunytak. Azonban a mi-közösségen belül ez többnyire

³³ Uo. 45-47. o.

³⁴ Uo. 209-229. o.

³⁵ A történetek első csoportjának elbeszélői lesznek a „mi” részesei, a bent levők, akiknek történetváltozatai a tényszerűség rangjára emelkednek, míg a második csoport narrátorai – s egyben gyakran főszereplői – lesznek azok az „ők”, akik egy olyan jogi realitásban kénytelenek találni magukat, amely nem illeszkedik a tapasztalataikhoz. Legyen szó egyes emberek egyes tapasztalatairól konkrét ügyekben, vagy személyek egy egész csoportjának tapasztalatairól, akár az egész jogrendszer fennállásának és igazolhatóságának kontextusában. Az, hogy „ugyanazokról az eseményekről adott beszámolóink természetüknél fogva milyen jelentős mértékben tudnak különbözni egymástól, anélkül, hogy kétségbe kellene vonnunk bármelyik leírás „igazságát”, manapság egyértelműnek tűnik. Erre remek példát szolgáltat Milner Ball elemzése arról, hogy az amerikai köztársaság létrejötte az amerikai indiánok verziójában mennyire más történet. Milners S. Ball: *Stories of Origin and Constitutional Possibilities*, 87. Michigan. Law. Review. 2280, 1989. Általánosságban a jog és a mi-ők csoport, illetve a narráció mátrixára részletesebben pedig lásd: Nagy Tamás: *Jog és irodalom. Valami jog, valami irodalom. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék, Szeged, 2007, 189. o.*

³⁶ Részletesebben lásd: Moore, Sally F.: *Law and social change: the semi-autonomous social field as an appropriate subject of study*, 55-56. o. In Sally F. Moore (ed.): *Law as Process: An Anthropological Approach*. Routledge Kegan and Paul, London, 1978, 54-81. o.

rokonai viszonyt jelentett, hiszen általában az áldozatot a rokonai vették észre először. Ugyanakkor az élet és testi sértések elleni cselekmények többnyire egy háztartáson belül történtek/történnek, így a sértések (egyrészt a rokonsági kötelékek érzelmi szálai miatt is) nehezen voltak rekonstruálhatóak, illetve ezek további megtorlása szükségképpen a mi-csoport meggyengüléséhez vezet, vagyis a közösségen belüli erőszakot megpróbálták minimalizálni, és valamiféle szabályok közé szorítani. Ennek egyik leginkább kifinomultabb példája a Római Birodalom joga, illetve központosítottabb formájában a Bizánci Birodalom (római) joga. Mivel territorialitása, továbbá a népek különféle szokásai, szemlélete miatt szinte lehetetlen lett volna a csoportok közötti háborúskodásnak véget vetni, ezért, szociológiai szempontból nézve, valamiféle egyezségek hálózatát hozták létre. A normatív szituáció pedig a diszpozíció és a kogencia mixtúrájával egy fenntartható békés-egyezményhálózatot teremtett. Ami annál is érdekesebb, mert ezeket a normákat más népek, saját szokásaikkal vegyítve, de elveiben és sokszor eljárási módszereiben is átvették: más tudományterületeken ezt úgy hívják, hogy romainizáció.³⁷ Ahogy Sumner fogalmazott: „A római birodalom a béke nagymértékben integrált és maradéktalanul hatékony egysége volt. (...) A római jog nem egyéb, mint ezen béke-egység egyezménye. Annyira alkalmas eszköznek bizonyult az emberi érdekek összeütközésének megoldására, hogy az újkori államok is modellként alkalmazták, illetve számos elemet kölcsönöztek belőle.”³⁸

II. 2. A néplélek és a moralitás

Sumner meghatározásában a *néplélek* az emberi cselekvések egy olyan habituális mintája, mely két szinten érhető tetten. Az egyik, miszerint az egyén szokásos cselekvéseinek összessége, a másik szint pedig a közösségi cselekvések megmerevedése, melyeket szokásnak, szokásjognak hívhatunk. Először is biológiai ösztönöktől vezérelve, továbbá azzal a képességgel megáldva, hogy különbséget tudnak tenni jó és rossz között, az emberek, elsősorban létfenntartásuk érdekében különféle tevékenységekkel próbálkoznak, természetesen hibáznak, de kifejlődnek rutinszerű cselekvések, s idővel követnek bizonyos cselekvési mintákat. S még ha ez többnyire nem is tudatos (a népszokásokat tudattalanul alakítjuk ki), ez a néplélek segíti az egyéneket igényeik kielégítésében, vagy elhárításában, mint mondjuk éhség, szeretet, hiúság vagy félelem. A létfenntartásért vívott harcot azonban nem egyénileg, hanem csoportosan vívták, s a csoport tagjai a célszerűség érdekében felhasználják mások tapasztalatait is. Miután a feltehetően legcélszerűbb módszert alkalmazzák tömegesen, a tömegjelenségről, mint társadalmi cselekvésről az idő pedig gondoskodik, hogy szokássá merevedjen.³⁹ Intergenerációs aspektusban pedig a leszármazottak a szocializáció folyamatán keresztül internalizálják ezeket a szokásokat, ezeknek a belső késztetéseknek az alapja pedig már a tradíció, imitáció és autoritás. A néplélek pedig általában spontán jelenik meg, az emberek többnyire nem is érzékelik azokat, továbbá az elsajátítás eljárását, illetve a cselekvési

³⁷ Ahogy Sumner fogalmazott: „Ha a központi hatalom nem tud véget vetni a helyi és a magánháborúknak, úgy életképtelen és megérett a bukásra.” Sumner 1978 741-755. o.; 748. o.

³⁸ Sumner 1978: 748. o. Ennek szociológiai szempontból vett, államok közti párhuzamos jelensége, a különféle államszövetség, mely úgy biztosítja az egységet és a békét, hogy beavatkozná a társadalmak belső autonómiájába. Ennek példájaként hozta Sumner az Osztrák-Magyar Monarchiát, továbbá Norvégia és Svédország korabeli dualizmusát, és talán a leginkább komplex, ugyanakkor konzolidált viszonyrendszerre az Egyesült Államokat. Sumner 1978: 748-749. o.

³⁹ Sumner 1978: 23. o.

szokásokban bekövetkező változásokat, melyek egyébként egy külső megfigyelő számára nyilvánvalóak lennének.⁴⁰ Mivel a csoport egésze univerzálisan adoptálta a cselekvési formákat, ezek a behatárolható, lokalizálható habitusok már szokásként jelennek meg, s az adott csoporton belül egyöntetűek, általánosak, változtathatatlanok és kötelező érvényűek lesznek;⁴¹ így – ha közösségi szinten reflektálnak is az adott szokásra – népszokássá válik. A reflektálás pedig nem jelent mást, mint újra és újra kinyilvánítani (mondjuk egy igazságszolgáltatási eljárásban) a szokás tényét és tartalmát. *Sumner* a néplélekkel kapcsolatban eklatáns példaként a nyelvet említi. A nyelvünk lehetővé teszi az emberek számára a kommunikáció alapvető szükségleteinek kielégítését, továbbá elengedhetetlen eszköze az emberi kooperációnak, vagyis a nyelv egyértelműen társadalmi jelenség! Később pedig ez már szokásaink részévé vált, melyet a közösség elfogad, differenciálódik, még hozzá ahogy a közösségek is elkülönülnek egymástól. Végül nyelvünk a hagyomány autoritásánál fogva elfogadottá válik, az emlékek világa lesz, ami rögzíti elődjeik tapasztalatait, a beszéd szabályait magába foglalja és generációról generációra öröklődik.⁴²

Amikor a néplélek már a társadalom jólétéhez nélkülözhetetlen, illetve az egyének tudatában is realizálódik, immáron a morál részévé válik. Ahogy *Sumner* definiálta: „a morál egyértelműen a múlt terméke. Minden egyén beleszületik a morális környezetbe, amire már nem reflektál, nem illeti kritikával, mint ahogy az újszülött sem vonja reflexió alá légzésének megkezdése előtt az atmoszférát.”⁴³ *Sumner* szerint a közösségi erkölcsre egyik legjobb példát a patriotizmus szolgáltatja. A hazafiság a modern államok sajátossága, s a katolicizmus antitézise. Hiszen a kereszténység igénye univerzális, a hazafiság pedig egy meghatározott kisebb közösséghez való hűséget jelent. A középkori vallási ellentétekkel szemben egy ország számára egy identitástudatot és az egység ideológiáját szolgáltatja; s így támogatást nyújt a társadalomnak nemzetállamként a túléléshez.⁴⁴ A vallási megkülönböztetés, mint egy szélesebb spektruma a distinkciónak, a vallás túlélését szolgálja.)

Általánosságban az erkölcsi normák kijelölik egy társadalom számára a lehetséges viselkedési verziók határait, s meghatározzák, mi a jó, rossz, helyes, helytelen, értékes, értéktelen stb. A helyességet/helytelenséget pedig általában tapasztalat útján határozzák meg, ezek a gondolati mechanizmusok a józan ész alapján történtek, amit a mitológiákban általában természetesként definiálnak.⁴⁵ A fent említett mechanizmus az emberi cselekvéseket határok közé szorítja. S amikor az egyes cselekedeteket negatívan minősítik, (ez pedig a nyelvekben pejoráló formában is megjelenik) az erkölcsi tabunak nevezhető. Például amikor megtiltanak bizonyos cselekményt, mint mondjuk a kannibalizmus vagy vérfertőzés, olyan morális ítéletet hoznak, melyek a társadalom jólétével vannak összefüggésben.⁴⁶ Végül pedig az erkölcs a

⁴⁰ Ehhez hozzá kell tenni, hogy általánosságban nem a hirtelen, hanem a fokozatos változások maradnak a társadalom számára szinte észrevétlenek; s a különbséggel csupán akkor lehet szembevetni a csoport tagjait, ha nyilvánvalóan látható válik a kezdeti mechanizmusok és a végül bemutatott eredmény közti differencia.

⁴¹ *Sumner* 1978, 23-25. o.

⁴² „Csakis és egyedül egy egész közösség, valamennyi osztály és rend együttes erőfeszítése képes arra, hogy a különféle jellemek, körülmények és szükségletek alapján életben tartson egy egész nyelvet.” *Sumner* 1978, 203.o.

⁴³ Mindegyikünk a morális közösség fogságában van, legalábbis mindaddig, amíg nem fog valamiképpen rezonálni rá. Ekkor fordulhat elő, hogy a tradíciót a társadalom tükrében kritika alá vonják, mint mondjuk a nyitott kapcsolatot hirdető közösségek a házasság szentségét. Vö.: *Sumner* 1940, 80-81. és 374. o.

⁴⁴ *Sumner* 1978, 40-41. o.

⁴⁵ *Sumner* 1940, 57-58. o.

⁴⁶ *Sumner* azért is hozhatta ezeket a jelenségeket példának, mert saját társadalmunktól meglehetősen idegen szokásokról van szó. Így például az „olyan morális ítélet” pont ezért is lényeges, mert nem mindegyik társadalom számára tabu a kannibalizmus: némelyek esetében élelmezési szempontból szükségszerű, némelyek esetében egyfajta ítélet valamilyen bűn elkövetéséért, néhol pedig népességszabályozó eszköz, vagy az animizmushoz

jogok és kötelezettségek, a tárgyi jog és az alanyi jog kettősségében megnyilvánuló rendszerévé válik.

II. 3. A szokások és a pozitív jog

Sumner hangsúlyozza, hogy az igazság fogalma, vagy annak bármilyen etikai eleme, amit az „igaz” alatt értünk, alapvetően az erkölcs kategóriához tartozik. (Érdekes összemosódása ez a helyesnek és a valósnak!) Az igazság az erkölcs egyik kifinomultabb változatát jelenti. Persze az igazság, jogosultság, mint mondjuk az élethez való jog, szabadsághoz való jog, boldoguláshoz való jog, soha nem voltak szigorúan definiáltak (esetleg kései morálfilozófiai munkákban találhatóak meghatározások), de – ahogy *Sumner* mondja – megtalálhatók a közmondásokban, maximákban, mítoszokban, és talán (mint *lex imperfecta*) a jogban is. A modern filozófia kidolgozta a természetes jogok ideáját, így azok megjeleníthetők, mint jogi fogalmak, s ezáltal a jogfejlődésben elengedhetetlen szerepet játszottak.⁴⁷ De, *Sumner* szerint, ugyan a jogok a moralitásban rejtőznek, mégsem a jog részeként kezelhetők, hanem inkább a politikai filozófia terepébe tartoznak. Ez az oka annak, hogy a jogi deklarációkban (mint az Emberi és Polgári Jogok Egyetemes Nyilatkozata vagy az amerikai *Bill of Rights*) a normatív elemek nehezen artikulálhatóak. Ennek valóságos eredete, hogy az erkölcs egy társadalmi jelenség, ami a kulturális relativizmus miatt nehezen definiálható. Ezt etikai relativizmusként megvilágítva, amit egy társadalomban igazságosnak vagy helyesnek gondolnak, nem feltétlenül gondolják egy másikban is annak. Következésképpen az igazság nem természetes eredetű, nem elvitathatatlan, elidegeníthetetlen, nem isteni adományként értelmezhető, s nem eredeztethető egy originális entitáshoz vagy transzcendenciához, sokkal inkább a csoporthoz vagy közösséghez. Ahogy, mint már említésre került, kreálnak egy „micsoportot”, szükségképpen konstituálódik egy „ők” is; s a közösség tagjai számára ez a biztonság érzését is nyújtja. (Innentől kezdve szükségképpen érdekessé válik a szociológiai kérdés, mert valójában bölcséleti problémává elmélkedik!) Ez nem egy önmagában való tevékenység, nem csupán öncél, hanem a létért folytatott küzdelem egyik aspektusa. Ezt nevezi *Sumner* a görög etikai filozófia mintájára *éthos*nak, ami nem más, mint az olyan jellegzetes vonások összessége, ami megkülönbözteti a csoportot másoktól és egyéni jellegűvé teszi.⁴⁸ Ez a közösség pedig adminisztrálható, így fennmaradásának ideje megnövelhető a jog és a kormányzás által. S minél tovább tart a békés, biztonságos együttélés, annál kisebb az esélye annak, hogy a jogokat és kötelezéseket, vagyis az igazságot megkérdőjelezzék. Ezek azután, mint viselkedési normák (ide tartozhat az etikett is) normatív intézményként jelennek meg, és véglegessé válnak. *Népszokásként* indulnak, de általános szokássá válnak, s „kezdetleges jóléti filozófia hozzáadásával továbbfejlődtek.”⁴⁹ Egyre határozottabban körvonalazódtak, szankcionálási eszköztárral bővültek, s létrejött a normatív struktúra, s ezzel az adott intézmény teljessé vált.⁵⁰

Sumner a fenti előfeltevésekkel kezdte meg a szokásjog és a pozitív jog, mint két jogi *arché* és a moralitás kapcsolatának vizsgálatát. Eszerint a premodern társadalmakban az emberi cselekedetek társadalmi kontrollja elsősorban a *szokásokon* és tabukon alapult. Ezek a társadalmak vagy nem is ismerték az írott jogot vagy meglehetősen bizalmatlansággal voltak

kapcsolódó szertartás. A vérfertőzés esetének tabuja, illetve megítélése is koronként, régióként és településtípusokként is változó; hiszen sok társadalomban ez gyakorlatilag kötelező. Ezekben az esetekben ez nemcsak egyszerű szokás, hanem ennek hiányát tartják elképzelhetetlennek! *Sumner* 1978, 490-506. o.; 711-728.

⁴⁷ Keller – David: i.m. 360. o.

⁴⁸ *Sumner* 1978, 112-113. o. Ennek részletesebb kifejtését lásd: Nagy Zsolt – Tóth Judit: i.m. 3-5. o.

⁴⁹ *Sumner* 1978, 90. o.

⁵⁰ Uo. 90-91. o.

iránta, s ezért nem is igazán vették igénybe az ellenőrzés eme eszközét;⁵¹ ehelyett a magatartásirányító normák a szokások voltak, s ezért is nevezzük ezekben a társadalmakban uralkodó szabályokat *szokásjognak*. A szokásjog olyan szokásokon alapul, melyek az előző generációktól örökölt, illetve a felmenők tiszteletén alapuló néplélek részét képezi.⁵² Amennyiben a szokásjogot bizonyos filozófiai alapelv szerint rendszerezik, esetleg kodifikálják, de mindenképp írásban rögzítik, érvényességük kiterjedhet más jövőbeni események megítélésére is. Ettől még *összhangban kell állnia a hagyományos viselkedési normákkal, s esetleg részleteiben, vagy eljárási kérdésekben térhet el a tradíciótól*. Erre legjobb példa a *Corpus Iuris Civilis*, Justinianos bizánci császár által fémjelzett polgári jogi kódexe, ami Kr. u. 528-534 között készült el, és valójában nem más, mint a rómaiak szokásainak, szokásjogának, esetjogának írásban lefektetett és rendszerezett formája. Hogy ennek milyen kapcsolata volt a szokásjoggal, az viszonylag röviden összefoglalható: „A mi jogunk írott és íratlan részből áll, mint a görögöknél is: egyesek írottak, mások íratlanok.” (*Inst.I.II.3.*). Íratlanul jött létre az a jog, melyet a szokás erősített meg. Mert az állandó szokás, melyet az azt követők közmegegyezése jóváhagy, a törvénnyel egyenlő.” (*Inst.I.II.9-10.*).⁵³ Vagyis Justinianos császári tekintélye a moralitást és a jogot egy szintre emelte! Sumner a jog egy további típusát nevezte kifejezetten *pozitív jognak*, ami azoknak a szabályoknak az összegzését jelentette, melyeket a jogalkotók hoztak és írott formában, törvénybe foglaltak. A pozitív jog leginkább akkor kerül előtérbe, miután az elődök, örökhagyók iránti tisztelet (akár az idő miatt) csökken, így azok szokásai is elhalványulnak. Az ősök iránti hűség már meggyöngül és a közvélemény már nem ítéli el a társadalmi tényekkel összhangban történő, a hagyományokkal szembeni beavatkozást.⁵⁴ Emellett léteznek úgynevezett viselkedési normák, melyek át- és áthatják életünket, de sem a pozitív jog, sem a szokásjog nem tartalmazza őket. Ezek a normák elsősorban akkor kerülnek előtérbe, ha az előbb említettek csődöt mondanak, így óriási, meghatározhatatlan területet ölelnek fel, utat törnek új és egyelőre szabályozatlan területekre, vagyis akár új szabályozásokat is kialakíthatnak.⁵⁵

Spencer egyértelmű hatását mutatja, hogy Sumner a különféle normaformák között egy *kronológiai átmenetet* is feltárt, mely a szabályok változásait diszkrétte tette, vagyis

⁵¹ Elég csupán arra gondolni, hogy a középkorban egy uralkodó, élete során, néhány törvényt (írott szabályt) hozott és az is többnyire csak addig volt érvényben, amíg az uralkodó élt. Ez is megmutatja az írott/oktrojált törvényekkel szembeni bizalmatlanságot, ellentétben a „régijó joggal”, mely átment az idők próbáján és érvényüket/hasznosságukat/jelentőségüket generációk bizonyítják. Vö.: Bónis György: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. Akadémiai kiadó. Budapest, 1972.; továbbá Dr. Bónis György egyet. Ny. r. tanár: Magyar alkotmány és jogtörténet. Jogászköri kiadomány. Szeged, 1949.

⁵² Erre nagyon jó példát szolgáltat az antropológus Evans Pritchard, aki a Nuerekkal kapcsolatban (egy Szudán területén élő marhapasztorkodással foglalkozó törzs) jegyzett fel, miszerint nincs semmiféle írott szabályuk az életvitelük egyetlen területére sem, beleértve – a számukra nagyon fontos – kártérítés kérdését (a marhakárokért fizetendő reparációt) is. Ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Szigorú értelemben véve a Nuerek nem is ismernek semmiféle jogot. Számukra a tényleges károkat (végtagok elvesztése, házasságtörés stb.) illetően valamiféle konvencionális kompenzáció létezik, de nincs semmiféle autoritás, ami ezt a konkrét döntést meghozná, illetve az ítéletet végrehajtaná. A törzs esetében nincs semmiféle jogalkotó, jogalkalmazó szerv, semmiféle végrehajtó testület vagy ezzel kapcsolatos tanács, illetve bármiféle személyi körből álló ezzel kapcsolatos szervezet. A különféle törzsi konglomerátumok között, ha konfliktus történt, nincs kérdés, nincs vita, sem hosszú vitarendezés (eljárás) csupán, aki rosszat/helytelent cselekedett és ezzel kárt okozott, egyszerűen azt a kárt (ruok) kiegyenlítette. Ez még maradandó fogyatékoság esetén is érvényesült, mivel nincs semmiféle bíraskodás, mely eldöntene bármiféle kompenzációt; mégis valamiféle segítség elvárt volt, és meg is tették. Sok idő után is esetleg néhány alkalommal lehetett találkozni olyan esettel, hogy valakit erővel egy döntési testület elé vigyenek, ha a jóvátétel nem lett volna önkéntes.” Pritchard, Evans: The Nuer: The Description of the Modes of Livelihood and Political Intsituations of a Nilotic People. Oxford University Press, New York, 1969, 162. o.

⁵³ Mivel két állam különböztethető meg: Athenae és Lacedaemon. „A spártaiak a törvényeket inkább az emlékezetre bízták, az athéniaké pedig a törvényeket írásban lefektetve őrizték meg.” In: Iustinianos császár Intitútiói négy könyvben. Ford.: Ifj. Mészöly Gedeon. Egyetemi Könyvkereskedés, Budapest, 1939, 13-16. o.

⁵⁴ Sumner 1978, 92. o.

⁵⁵ Uo. 93-94. o.

szakaszokra osztotta, miszerint: viselkedési normák, illetve azok rítusai, erkölcsök és azok alapján a viselkedési normák kritikai diskurzusa, csoportérdekek és - a szokásjognak többé-kevésbé megfelelő - politikai eredetű szabályok, végül pedig a pozitív jog. Azonban ezek, s különösen a jog pozitívalódott formájának érvényesüléséhez néhány általános feltétel elengedhetetlen. Ilyen például, hogy a jogalkotásnak megfelelő tudással kell rendelkeznie a társadalomról ahhoz, hogy a szabálynak, melyet megalkottak, jótékony eredménye lehessen. Megfelelő társadalmi támogatottsággal kell rendelkeznie a normának vagy azok meghozóinak (a kormányzatnak). A szabályok megfelelő diszkréciót tartalmaznak, hogy azok alkalmazói a normákra vonatkozó alanyok és a szankciók tekintetében választhassanak. Megfelelő erőszakszervezettel kell rendelkezni, hogy érvényt szerezhessen a rendelkezésnek.⁵⁶ Egyébként a kényszer mindig is jelen volt a társadalmakban, azok normatív szemléletétől függetlenül. Ez éppúgy igaz a szokásokra, mint a csoportérdekek által vezérelt szabályokra, vagy a legfejlettebb politikai szerveződésekre. Sőt, ahogy *Sumner* ezt kifejti a kényszer, bár legtöbbször leplezett formában, de minden viselkedési norma esetében jelen van.⁵⁷ Ettől függetlenül egy adott norma(halmaz) akkor nem tud érvényesülni, ha a meghozott szabály nemcsak, hogy nem illeszkedik a társadalom erkölcsi szemléletébe, de azzal szemben áll, mely esetben a társadalom tagjai vagy figyelmen kívül hagyják a szabályt vagy az konkrét ellenállást vált ki. Ahogy *Sumner* fogalmazott „a társadalmi személet? néplélek nem változtatható meg egyetlen jogalkotói aktussal”.⁵⁸ Más szavakkal: nem az állam határozza meg a társadalom erkölcsi szemléletét, hanem a társadalom erkölcsé határozza meg a belőle táplálkozó állam moralitását. Ezért mondta azt *Sumner*, hogy „a törvényhozás egyenes szándék által vezérelve hitelessé válhat, amennyiben a társadalom jobbítása érdekében realizálható célokkal bír”;⁵⁹ később pedig minden valószínűség szerint a társadalom ezt a szándékot, és annak eredményét realizálja is.

III. 4. A társadalmi változások és a jog

Sumner esetében az igazi, akár modern értelemben is vehető jogszociológia annál a kérdésnél érhető igazán tetten, mely szerint az állam által hozott szabályok nem feltétlenül találkoznak a néplélekkel, s nem feltétlenül tudják azt megváltoztatni. Álláspontja szerint, mint már említésre került, a jog soha nem tudja a társadalmi moralitást felülírni; másfelől minden pozitív szabály, ami nem a társadalmi moralitásból ered, nem fog szociális változást hozni. Ami ennek ellenére érdekes, hogy a társadalmi változások szempontjából *Sumner* ugyan nem tartja elsődleges tényezőnek a jogszabályokat, mégis a fundamentális társadalmi változások egyik alapköveként értelmezi a jog intézményét.⁶⁰ Ennek okaként felsorolható, hogy *egyrésztől* a társadalom tagjai, akik a régi normák alapján szocializálódnak/szocializálódtak vitathatatlanul ellenérzéssel fognak tekinteni bármiféle társadalmi változással szemben. Ráadásul minden egyén birtokol valamiféle politikai hatalmat is (elég a választásokra gondolni) és részét képezi (illetve annak is gondolja magát) a teljes populációnak, akik hasonlóképpen gondolkodnak. S hiába gondolják a politikai hatalmat igazán birtoklók, hogy bármiféle változást tudnak indukálni, saját státuszuk megőrzése számukra mégis fontosabb, egyébként meg a tömegek, akik támogatására számítanak, konzervatív szemlélettel rendelkeznek. *Másrésztől* „semmi sem olyan konstans, mint a moralitás, mely szinte megváltoztathatatlan, és ellenáll bármiféle

⁵⁶ Uo. 104-107. o.; Ball, Harry B.: Law and Social Change: Sumner reconsidered. 17. American Journal of Sociology. 532. 1962. 537-538. o.

⁵⁷ Sumner 1978, 104-105. o.

⁵⁸ Greenberg, Jack: Race relations and American Law. Columbia University Press, New York, 1959, 2. o.

⁵⁹ Sumner 1940, 56. o.

⁶⁰ Ball, Harry B.– Simpsons, Eaton – Ikeda, Kiyoshi: A Re-Examination of William Graham Sumner on Law and Social Change. In 14.(3) Journal of Legal Education. 299. 1961-1962.

variabilitásnak”.⁶¹ Ahhoz, hogy az erkölcsi szabályok megváltozzanak nagyon komoly társadalmi változásoknak kell történnie, s akkor a társadalmi moralitás – megfelelő flexibilitással bírva – adaptálja ezeket az eltéréseket (vagyis végső soron *a lét határozza meg a tudatot*). Az igazi társadalmi elhajlásokat vagy annak megakadályozását az úgynevezett *konvenciók* tudják biztosítani. A társadalmi konvenciók megteremthetik az ódon szokások megváltoztatását, ilyen lehet az attól csak részleges, egy meghatározott időintervallumban és helyen történő – bárki megszeghet bármit és bárki megtehet szinte bármit - eltekintés (lásd Velencei Karnevál) de lehet épp az elkerülhetetlennek tetsző változások ellenére a szokások konzerválása is.⁶²

Csak hogy itt felmerült még egy kérdés: vajon mindegyik társadalmi csoport, réteg, (vagy ahogy nevezte, osztály) ugyanolyan értékekkel bír, és ugyanúgy, ugyanolyan változásokat szeretne? Márpedig ez nem teljesen egységes, és nem magyarázható egyszerűen a társadalmi evolúcióval. Szerinte a társadalom tagjainak helyzete, képességei, evolúcióban elfoglalt helyük egy diagramon, sőt egy koordináta rendszerben ábrázolható, s e rendszerben elfoglalt pozícióik, illetve azok mennyisége fogja a társadalmi és ezáltal a normatív változásokat meghatározni. Az osztály meghatározása is eleve problémát okoz, ezt *Sumner* az értelmi képesség, hírnév, társadalmi siker, jövedelem függvényében értelmezte. Megfigyelései szerint a társadalmi változások kulcsa, ha a középosztály értékei, morális képei változnak. Ez tudja magával ragadni az alsóbb osztályok csoportjait, és a felsőbb osztályok politikai érdekeit is.⁶³

Sumner szerint társadalmi krízis elsősorban akkor keletkezik, ha a társadalmi változás nyilvánvalóvá válik, ugyanakkor a régi erkölcsök, szokások ettől messze elmaradnak, tovább élnek; s ezek a krízisek forradalommal vagy radikális reformokkal oldhatók meg. Amennyiben a krízist forradalommal kísérlék megoldani, a régi erkölcsök megszűnhetnek létezni, ám cserébe nem fog új szokás lépni. Ezzel szemben a reform esetében „egyfajta az erkölcsi posztulátumokat érintő kötelező erővel bíró egyezség köttetik” és így nem is lesz szükség és nem is fog megtörténni egy hatalmas, egyik napról a másikra történő, kataklizmatikus morális változás. Ezt pedig lehet a kronológiai szempontból eltérő morális diskurzusok *szinkronizációjának* tekinteni!⁶⁴ Amennyiben a pozitív jog is reagál a társadalmi-morális változásokra - legyenek azok előre nem tervezettek vagy akár kaotikusak – egyfajta racionális és megtervezett normarendszert tud képezni, ami akár a társadalmi változást erősíteni is tudja; ez pedig akkor tud a leginkább hatékony lenni, ha a morális szabályok és a pozitív jog a legmegfelelőbb módon egyezik (egyfajta pozitív interferenciát képez). A pozitív jog ekkor tudja igazán a társadalmi változásokat elősegíteni; amihez a formális aktusok éppúgy hozzájárulhatnak, mint az anyagi szabályok, illetve azok kikényszerítése.

III. Összegzés

Áttekintve az előbbieket, könnyen megállapítható, hogy vizsgálódások tárgya a társadalom és a jog összefüggésére való interdiszciplináris koncentráció. Az erőfeszítések elsődleges céljai között szerepelt a jogi norma a társadalomra hatásának magyarázata, és fordítva a társadalom változásainak a morálra gyakorolt hatása; vagyis milyen társadalomtörténeti események vezettek/vezetnek jogszabályi változásokhoz. Röviden: a jog és a társadalom - mondhatjuk szoros, intim – kapcsolatának explikálása.

Sumner egyértelműen átvette *Spencer* evolucionizmusát, ezzel együtt *Darwin* biológiai fejlődélméletét párhuzamba hozva a társadalmi változásoknak az egyszerűből a komplexitás

⁶¹ Sumner 1940, 84. o.

⁶² Vö.: Sumner 1978, :109-112. o.

⁶³ Uo. 73-90. o.

⁶⁴ Sumner 1940, 113-114. o.

irányába, az erőszakostól az erőszakmentesség és egyezségek felé történő - mindenképpen pozitív irányúként aposztrofált - akár diszkrecionálható lineáris fejlődését. Mely változások rendszerébe nem is igazán lehet, de nem is helyes beavatkozni, ezért elutasított mindenféle állami aktivitást, jogi voluntarizmust. Ezzel párhuzamosan páratlan módszerességgel elemezte a társadalmi viszonyok és az erkölcs kapcsolatát, vagyis az erkölcsnek a viszonyokhoz való igazodását, – nem meglepően és az előbbiekből is következően - annak fejlődését. Persze a szociáldarwinizmustól függetlenül páratlan – az európaihoz hasonló – néprajzi adalékokkal szolgált; melyek eredetének és funkcionalitásának (akár *Robert Merton* által is megirigyelhető) szociológiai elemzését is adta.⁶⁵

Persze nem elhanyagolható Herber Spencer intellektuális befolyása, aki szükségképpen korrelációba hozta a biológiai, szerinte az élővilágban általában megtalálható versenyszerű evolúciós elméletet a társadalomban megvalósuló realitással. (Ami önmagában egy módszertani problémától terhes: az állatvilágra vonatkozó hipotézist az emberi társadalommal igazolta és fordítva, az emberi társadalom kifejezetten a korabeli piaci szférájára vonatkozó működését rávetítette az egész élővilágra.) Herbert Spencer a társadalmi fejlődés talaján állva a militokratikus és az iparosodott társadalmak közti különbségeket vizsgálta a jog szempontjából. Álláspontja szerint a szociális evolúció strukturális organizációt eredményezett, mégpedig a homogenitástól a heterogenitás irányába. Hiszen a korai militáns társadalmak kevésbé differenciáltak, a hatalom inkább centralizált formát ölt, és az elsősorban despotikus szabályozások szakrális elemekkel „dúsítottak”. Az ipari társadalmakban már relatív differenciált viszonyok léteznek, melyek decentralizált politikai formákat is indukálnak, aminek következménye egyfajta demokratikusnak nevezhető, választásokon alapuló, a többséget reprezentáló politikai és jogi rendszer. Ezzel összhangban a jogrendszerrel kapcsolatban pedig *Spencer* kronológiai státuszai szerint a fejlődés a premodern társadalmakra jellemző, a jog az egyéni érdekviszonyok konszenzusán alapuló normativitástól a modern ipari társadalmakban, egy kevésbé centralizált hatalmi struktúra keretei között a világi normák, a közösség/ek érdekei szerinti konszenzuson alapuló normarendszerben érhetnek véget.

A fentiekből is kitűnik, hogy *Sumner*él a Népszokások, annak ellenére, hogy sok esetben különféle népek, különféle szokásait ismerteti, egy konkrét, a társadalom fejlődésére vonatkozó eszmével rendelkezett.⁶⁶ S a fejlődés politikai szinten egyértelműen a valamiféle despotizmustól a demokrácia irányába terjedt (ami egyértelműen *Spencer* hatása), illetve az ősi, primitív szokások elhagyása, vagy azoknak szimbolikus megjelenési formái is ezt igazolják. Episzkopális lelkészként is meglehetősen konzervatív nézeteket vallott, ezért az „ugrásszerű” társadalmi változások visszatetszést válthattak ki belőle (talán ezért is érezhető némi hasonlóság a történeti jogi iskolával), viszont a társadalmi változásokat a korabeli ipari Amerikában nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

Vagyis *Spencer* darwinista magyarázata elegendőnek bizonyult *Sumner* eszmei arculatának kialakulásához, melyet végül a szociológiatörténet úgy hív, hogy „spencerizmus amerikai ruhában”.⁶⁷ A lényege persze a szociáldarwinizmus volt: a természeti fejlődéssel párhuzamosan történik a társadalmi intézményes, és főképpen lineáris fejlődés is; vagyis szociológiai szempontból ezek párhuzamos jelenségek. Elkerülhetetlen, hogy szinte minden beavatkozás (állami, tudatos szabályalkotás, stb.) csak kudarcra vezethet. Persze ez nem teljesen ilyen egyértelmű, mert *Spencer* is a korabeli Anglia szociális törvényhozásait nem tartotta

⁶⁵ Barnes, Harry Elmer: An Introduction to the History of Sociology. Phoenix Books, The University of Chicago Press, Chicago-London, 1960, 406. o.

⁶⁶ Ezt megmutatja többek között az is, hogy például a kannibalizmus jelenségét, vagy a vérbosszú szokását az ősi időkben (mondjuk animista felfogások) eredeztetni, és, hogy ezek a jelenségek manapság már kihaltak, vagy igen ritkán, esetleg áttételesen jelennek meg. Vagyis a társadalmi fejlődés levetkőzte a primitív szokásokat. Vö.: *Sumner* 1978 490-513. o.; 734-759. o.

⁶⁷ Kulcsár Kálmán: Utószó. In *Sumner* 1978, 968. o.

fölöslegesnek, így *Sumner* számolt bizonyos törvényi beavatkozással. Ezt pedig finomítva, már inkább az állami normák korlátaira mutatott rá, illetve, hogy a szokásokat erősítő szabállyal ellentétben a hagyományokkal ellentétes szabályozás már problematikus, diszfunkcionális lehet. Mi több, ha az állam alapjaiban ismeri – a kvantitatív és kvalitatív – társadalmi tényezőket, még akár az állami normák hasznosak is lehetnek az adott társadalom számára.⁶⁸ (Ez pedig már hasonlít az amerikai progresszív jogelmélet vagy akár a korai jogi realizmus bizonyos alapvetéseihez is.)

William Graham Sumner e gondolatmenet szerint igyekezett feltárni a kapcsolatot a moralitás, a jogok, az igazságosság, a szokásjog, pozitív jog és az úgynevezett néplélek között. Ez még azért is lényeges, mert *Sumner* először gazdasági elemzésekből indult ki (innen is eredeztethető a fejlődési rendszer kérdése) azonban később meglátta a gazdasági kérdések társadalmi összefüggéseit, majd rávilágított, hogy a gazdaság is csupán az általános szociológiai elvek összefüggéseiben definiálható. Ezek a szociológiai tényezők pedig erősen tetten érhetőek a társadalmak szokásaiban. A néplélek, csakúgy, mint a nyelv, olyan egyéni habitusok tömegéből áll, ami segít az életfeltételek megteremtésében és fenntartásában. Az erkölcsök (mint mondjuk a patriotizmus vagy a demokráciába vetett hit) pedig a társadalom jólétét hivatott elősegíteni. A jogok, mint például a szabadsághoz való jog vagy a szólásszabadság, olyan etikai jogosultságok, melyeket a társadalom tagjai igazságosnak fogadnak el és a moralitást is magába foglalhatják. A szokásjog a felmenők örökségeként kikristályosodott szabályok rendje. Vagyis a szokások látszólag eklektikus leírása mellett – módszertani szempontból a darwinista elképzeléseknek megfelelően egy kvázi természettudományos metodológiát követve fordult a szokások felé, ami végső soron éppolyan építőköveknek tekinthetőek az egész társadalom tekintetében, mint a sejtek az élő szervezet szempontjából.

A jogszociológia történetében talán *Sumner* volt, aki először próbálta a társadalmat és a jogrendszert szinoptikusan és egyúttal faktikusan leírni; immáron nem a helyes társadalom vagy a helyes jog lebegett célként. Hanem egy olyan leírás adása, mely alapján már konkrétabb kutatások is operacionalizálhatóvá válnak. Emellett munkáinak egy módszertani következménye is volt, nevezetesen az összehasonlító-történeti módszer megjelenítése, és annak saját társadalmunkra való vetítése.⁶⁹ Olyan elméleti kereteket adott, aminek segítségével könnyebben, pontosabban feltárható a jog és a társadalom közti kapcsolat; s még a jogi antropológiának is segítségül szolgált. Emellett történeti áttekintést is nyújtott nemcsak a jog, de vele párhuzamosan a társadalom változásairól, fejlődéséről is. Ezek után értelmezhetőek igazán azok a gondolkodók, akik a szociológia oldaláról vizsgálták és immáron kritikával is illették a jog, a politika és a gazdaság kapcsolatrendszerét. Noha *Sumner* soha nem végzett igazi szociológiai terepmunkát mégis a veselkedési formák olyan gyűjteményét szolgáltatatta, ami a normák keletkezésének, változásainak történeti-társadalmi-kulturális elemzésében realizálódott. Ezzel pedig a szociológia, pontosabban a jogszociológia figyelmét is ráirányította a viselkedési normákra, azok eredetére, funkcionalitására, összességében a normák szociológiájára, vagyis a jogszociológiára.

A jogszociológia történetében talán *Sumner* volt, aki először próbálta a társadalmat és a jogrendszert szinoptikusan és egyúttal faktikusan leírni. A tudománytörténeti jelentősége egyfajta paradigmaváltást is jelentett, hiszen a továbbiakban nem a helyes társadalom, egytelen helyes társadalmi szerkezet vagy a helyes jog lebegett célként. Hanem egy olyan leírás adása, mely alapján már konkrétabb kutatások is operacionalizálhatóvá válnak. Emellett munkáinak egy módszertani következménye is volt, nevezetesen az összehasonlító-történeti módszer megjelenítése, és annak saját társadalmunkra való vetítése. Még, ha figyelembe is vesszük *Spencer* evolucionista nézeteit, annak követését, s még ha kritikával is lehet illetni a szokások által prezentált „társadalmi fejlődést”, mégis olyan elméleti kereteket adott, aminek

⁶⁸ Kulcsár Kálmán. In *Sumner* 1978, 969-970. o.

⁶⁹ Kulcsár Kálmán. In *Sumner* 1978, 974. o.

segítségével könnyebben, pontosabban feltárható a jog és a társadalom közti kapcsolat; s még a jogi antropológiának is segítségül szolgált. Emellett történeti áttekintést is nyújtott nemcsak a jog, de vele párhuzamosan a társadalom változásairól, s talán mégis, annak fejlődéséről is.

Irodalomjegyzék

Ball, Harry B.: Law and Social Change: Sumner reconsidered. In 17. American Journal of Sociology. 532, 1962. <https://doi.org/10.1086/223190>

Ball, Harry B.– Simpsons, Eaton – Ikeda, Kiyoshi: A Re-Examination of William Graham Sumner on Law and Social Change. In 14.(3) Journal of Legal Education. 299, 1961-1962.

Barnes, Harry Elmer: An Introduction to the History of Sociology. Phoenix Books, The University of Chicago Press, Chicago-London, 1960.

Barnes, Harry Elmer: Two Representative Contributions of Sociology to Political Theory: The Doctrines of William Graham Sumner and Lester Frank Ward. In 25. American Journal of Sociology. 3-23. 1919, <https://doi.org/10.1086/212982>

Budai Béla: Az öngyilkosság. Orvosi és társadalomtudományi tanulmányok. Animula Egyesület, Budapest, 1997.

Coser, Lewis A.: Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context. Second Edition. Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1979.

Greenberg, Jack: Race relations and American Law. Columbia University Press, New York, 1959. <https://doi.org/10.7312/gree92504>

Heka László: Vallási és politikai konfliktusok a délszláv térségben: Kanun i Lekë Dukagjinit, az albán szokásjog. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, Szeged, 2005.

Hobbes, Thomas: Leviathán. Kossuth Kiadó, Budapest, 2014.

Iustinianos császár Institúciói négy könyvben. Ford.: Ifj. Mészöly Gedeon. Egyetemi Könyvkereskedés, Budapest, 1939.

Keller, Albert Galloway and Davie, Maurice R.: Essays of William Graham Sumner. Yale University Press, New Haven, 1934.

Llewellyn, Karl N. and Hoebel, Adamson: The Cheyenne Way: Conflict and Case Law in Primitive Jurisprudence. University of Oklahoma Press, Oklahoma, USA, 1978.

Milners S. Ball: Stories of Origin and Constitutional Possibilities. In 87. Michigan. Law. Review. 2280, 1989. <https://doi.org/10.2307/1289305>

Moore, Sally F.: Law and social change: the semi-autonomous social field as an appropriate subject of study. In Sally F. Moore (ed.): Law as Process: An Anthropological Approach. Routledge Kegan and Paul, London, 1978.

Nagy Levente: Thomas Hobbes és a természeti állapot dilemmái I. A totális háború axiomatikus volta. In METSZETEK Vol. 9 (2020) https://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_202003_01.pdf. (2024. február. 8.) <https://doi.org/10.18392/metsz/2020/3/1>

Nagy Tamás: Jog és irodalom. Valami jog, valami irodalom. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék, Szeged, 2007.

Nagy Zsolt – Tóth Judit: Jogász etika és felelősség. Pólay Elemér Könyvtára, Szeged, 2017.

Nagy Zsolt: Társadalomkritika a jogszociológia oldaláról. (A jogszociológia marxista megközelítése). In Comparative Law Working Papers, Vol. 5, No. 4, 2021.

Pound, Roscoe: The Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice. In 20. Journal of the American Judicature Society. 178. 1906, 1937.

Pritchard, Evans: The Nuer: The Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People. Oxford University Press, New York, 1969.

Spencer, Herbert: The Study of Sociology. Fourteenth Edition. Kegan Paul, Trench and Co. 1. Paternoster Square, London, 1888.

Spencer, Herbert: First Principles. Clarke, Given and Hooper. New York, 1880.

Spencer, Herbert: Essays: Scientific, Political, and Substantive. D. Appleton and Company, New York, 1899.

Spencer, Herbert: The Principles of Sociology. Vol. I., Vol. II. D. Appleton and Company. New York, 1898.

Spencer, Herbert: Die Prinzipien der Soziologie. Autorisierte deutsche Ausgabe. E. Schwarzerbart'sche Verlagshandlung, (E. Koch.) Stuttgart, 1891.

Sumner, William Graham: Folkways: A study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals. Ginn and Company, Boston, 1940.

Sumner, William Graham: Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.

Zsigmond László: Auguste Comte. A XIX. század politikai gondolkodásának történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.